

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра міжнародних економічних відносин

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
д.е.н., проф.Козак Ю.Г.
“ _____ ” _____ 201_ р.

ВИПУСКНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності міжнародна економіка
за темою:

**«Ефективність експортно-імпортних контрактів підприємств харчової
галузі (на прикладі ТОВ «Вінфорт»)»**

Виконала: студентка 4 курсу, 4а групи
спеціальності 6.030503 Міжнародна економіка
Носкачова Євгенія Олексіївна
Науковий керівник: к.е.н, доцент кафедри МЕН
Уханова Інна Олегівна

Одеса – 2018

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ КОНТРАКТІВ ПІДПРИЄМСТВА	7
1.1. Поняття та особливості експортно-імпортних контрактів	7
1.2. Чинники ефективності експортно-імпортних контрактів харчового підприємства	13
1.3. Методика визначення показників економічної ефективності експортно-імпортних контрактів підприємства	17
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ КОНТРАКТІВ ТОВ «ВІНФОРТ».....	27
2.1. Аналіз показників зовнішньоекономічної діяльності ТОВ «Вінфорт».....	27
2.2. Аналіз процесу та етапів заключення експортно-імпортних контрактів ТОВ «Вінфорт».....	36
2.3. Аналіз чинників та показників експортних та імпортних угод ТОВ «Вінфорт».....	43
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ КОНТРАКТІВ ТОВ «ВІНФОРТ».....	47
3.1. Впровадження моделі управління зовнішньоекономічною діяльністю ТОВ «Вінфорт».....	47
3.2. Організаційно-економічні заходи з підвищення ефективності укладання та реалізації експортно-імпортних контрактів ТОВ «Вінфорт».....	63
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	76
Список літературних джерел.....	81
Додатки	86

ВСТУП

Актуальність теми. Зовнішньоекономічна діяльність є одним із найважливіших напрямків розвитку підприємництва. Завдяки їй забезпечується покриття потреб країн світового співтовариства у сировині, матеріалах, паливі, енергоносіях, машинах, обладнанні та устаткуванні, товарах широкого вжитку, послугах. Разом з тим зовнішньоекономічна діяльність є суттєвим джерелом валютних надходжень до державного бюджету. В умовах переходу до ринку зовнішньоекономічна діяльність виступає невід'ємним напрямом підприємництва багатьох великих, середніх та малих фірм, які функціонують у промисловості, сільському господарстві, будівництві, зв'язку, на транспорті, у фінансовій сфері тощо.

Як відомо, основним джерелом регулювання зовнішньоекономічної діяльності є зовнішньоекономічний договір (контракт). Його функцією є чітко і у визначеній формі відображати домовленість між суб'єктами ЗЕД про створення обов'язкових для них правил, тобто міжнародно-правових норм, що регулюють встановлення, зміну чи припинення їх взаємних прав і обов'язків. Це, зокрема, визнано як Віденською конвенцією (1969 р.) про право міжнародних договорів, так і українським законодавством. Однак слід визначити, що на сьогодні в Україні далеко не всі підприємства, зокрема, харчової галузі, мають уяву щодо процесу управління експортно-імпортними контрактами. Застосування новітніх методів підвищення ефективності таких контрактів набуває особливої актуальності в умовах інтеграції до світового ринку та функціонування угоди про вільну торгівлю з ЄС, тому це питання визначає *актуальність теми* випускної роботи.

Питаннями розвитку системи зовнішньоекономічної діяльності підприємства, їхніми методичними й організаційними аспектами, займалися українські вчені такі як, Гребельник А.П., Дідковський М.І., Бабець І.Г., Біловодська О.А., Прокушев Є.Ф., Маховіков Г.А., Кравченко С. І., Лісогор Л.С., Марцин В. С., Маслак О. І., Мокій О.А. Пажуєва Т. О., Петрина Н.В. та інші.

Мета дослідження - вивчення теоретичних питань щодо ефективності експортно-імпортних контрактів підприємства галузі харчової промисловості та розробка рекомендацій щодо її підвищення на прикладі ТОВ «Вінфорт».

Завдання дослідження:

- визначення економічної сутності поняття «експортно-імпортний контракт»;
- дослідження чинників ефективності експортно-імпортних контрактів харчового підприємства;
- узагальнення методик визначення показників економічної ефективності експортно-імпортних контрактів підприємства;
- здійснення аналізу зовнішньоторговельної діяльності ТОВ «Вінфорт»;
- здійснення SWOT-аналізу чинників зовнішньоторговельної діяльності ТОВ «Вінфорт»;
- аналіз процесу та етапів укладання експортно-імпортних контрактів ТОВ «Вінфорт»;
- розробка шляхів підвищення ефективності експортно-імпортних контрактів ТОВ «Вінфорт» за рахунок впровадження моделі управління зовнішньоекономічною діяльністю та організаційно-економічних заходів щодо системи управління контрактними зобов'язаннями.

Об'єктом дослідження є процес управління експортно-імпортними контрактами підприємства.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та практичні заходи підвищення ефективності експортно-імпортних контрактів підприємств харчової галузі.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів у питаннях зовнішньоекономічної діяльності, менеджменту та економіко-математичного моделювання. При написанні випускної роботи були використані наступні методи дослідження: загальнонаукові методи: синтез, аналіз, порівняння, конкретизація, а також спеціальні методи наукових досліджень: методи економічного аналізу, метод логічного узагальнення, таблично-графічні

методи, системно-структурний аналіз; порівняльний аналіз і групування; розрахунково-аналітичний метод.

Інформаційна база дослідження. Для написання роботи було використано такі джерела інформації як навчальні посібники, підручники, монографії, публікації у періодичних виданнях, матеріали звітності підприємств, матеріали науково-практичних конференцій, електронні ресурси. Також довідковою базою є нормативно-правові акти України, аналітичні та статистичні матеріали ТОВ «Вінфорт».

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків. Загальний обсяг роботи складає 91 сторінки. Робота включає 25 таблиць, 12 рисунків та список використаних джерел, який складає 49 найменувань.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу дійти наступних висновків:

1. Під експортно-імпортними контрактами розуміється комерційна діяльність, пов'язана з купівлею та продажем товарів, які мають матеріально-речову форму. При цьому під експортними операціями розуміється діяльність, пов'язана з продажем і вивозом за кордон товарів для передачі права власності іноземному контрагенту; під імпортними операціями розуміється діяльність, пов'язана із закупівлею і ввезенням іноземних товарів для їх подальшого впровадження на внутрішньому ринку своєї країни.
2. На ефективність імпорту підприємства впливають зовнішні та внутрішні фактори. Для визначення ефективних напрямків діяльності підприємства у сфері зовнішньоекономічної діяльності, необхідно провести ретельний аналіз її стану. Аналіз експортно-імпортних операцій включає: визначення виконання зобов'язань за вартістю, фізичним обсягом та ціною експортних/імпортних товарів; визначення виконання зобов'язань за термінами їхніх поставок та якістю; встановлення факторів і величин їхнього впливу на економічні показники; з'ясування причин недовиконання зобов'язань за тими чи іншими позиціями. Процес проведення аналізу складається з 4 етапів: аналіз виконання зобов'язань за товарами та товарними групами; виконання зобов'язань за країнами експорту/імпорту; виконання зобов'язань за країнами ближнього зарубіжжя; узагальнення результатів аналізу. Важливим компонентом аналізу є визначення валютної ефективності імпорту або експорту., оскільки саме ці показники дають змогу оцінити здійснення контрактів з закондонними продавцями або покупцями, одночасно оцінивши важливий показник – купівельну спроможність валюти.
3. Компанія «Вінфорт» заснована в 1999 році, як підприємство, що спеціалізується в області імпорту та торгівлі якісними алкогольними напоями. На сьогоднішній день у підприємства налагоджені тісні ділові контакти з усіма регіонами України. ТОВ «Вінфорт» займається зовнішньоекономічною діяльністю з 1990 року, що говорить про експортні можливості заводу.

Відповідно, підприємство має достатні виробничі потужності, забезпеченість ресурсним потенціалом, налагоджені зовнішньоекономічні контакти, щоб задовольняти не лише попит на внутрішньому ринку, а також і на зовнішніх ринках. Відповідно до цих стандартів, до ігристого вина висуваються вимоги стосовно органолептичних та фізико-хімічних показників.

4. На ТОВ «Вінфорт» притаманна лінійно-штабна організація праці. Така структура характеризується наявністю лінійних керівників і підрозділів, які по факту не мають права прийняття рішень. Головне їхнє завдання - надавати допомогу лінійному менеджеру у виконанні окремих функцій управління. Процес прийняття рішень в такій структурі повільніше.

5. ТОВ «Вінфорт» виступає не лише як експортер, але й як імпортер. Враховуючи те, що завод співпрацює в основному з постійними постачальниками виноматеріалів і склопляшок, при встановленні контактів направляється замовлення на поставку відповідної партії товару. В основному, при укладанні експортних контрактів, ТОВ «Вінфорт» та його контрагент паралельно укладають тристоронній договір з транспортною компанією. Всі витрати по її пошуку, оформленню необхідної при цьому документації та по перевезенню продукції бере на себе імпортер.

6. Більше 80% продукції реалізується на експорт/імпорт. У числі наших експортерів/імпортерів: Німеччина, Естонія, Швейцарія, Великобританія. Загальна кількість експорту готової продукції за 2016 рік склала 625650 пляшок (з них 87 пляшок як зразки на безоплатній основі) на суму 715937 євро і 43026 дол. США. Всього на 4870,87 тис. грн. За 2017 рік загальна кількість експорту готової продукції склала 454168 пляшок (з них 52 пляшки як зразки на безоплатній основі) на суму 494960 Євро і 63130 дол. США. Всього на 3536,05 тис. грн., у 2017 році відбувся значний спад продукції експорту. Найбільше це відбулося з такими країнами як: Великобританія, Естонія та Швейцарія. Значного росту припало на продукцію напівсолодкого ігристого вина до Естонії, на 6550 пляшок, що у відносному відхиленні – 73,27%.

7. На ТОВ «Вінфорт» існує такий алгоритм оформлення угоди: 1) підготовка до укладення контракту включає в себе подання запитів, отримання пропозицій, ділове листування, телефонні переговори і, нарешті, комерційні переговори за контрактом. Найчастіше це відбувається через подання презентації про обох учасників переговорів, 2) бізнес план і розробка стратегії виведення товару на ринок приблизно на 4-5 років, 3) фірми обумовлюють ціни, поставки та обсяги продукції, 4) фінальний етап - підписання контракту і в подальшому виконання контракту (реалізація продукції).

8. З проведеного аналізу SWOT-матриці, можна зробити такі висноки: ТОВ «Вінфорт» має значний обсяг внутрішнього ринку та вигідне економіко-географічне положення, що значно впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Зниження обсягів виробництва та попиту вина зумовлює втрату частки на ринку алкогольної продукції та прихід нових конкурентів. Але завдяки поліпшенню якості продукції, зростанню ролі маркетингу ТОВ «Вінфорт» може вийти на більш стійкий рівень зовнішньоекономічної діяльності.

9. Механізм управління зовнішньоекономічної діяльності як комплекс управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого, з урахуванням особливостей діяльності підприємства, забезпечується отримання прибутку від операцій на зарубіжних ринках, величина якого достатня для забезпечення витрат підприємства на його функціонування та розвиток.

10. Структурна модель механізму управління ЗЕД містить послідовність зовнішньоекономічних заходів та наступні елементи: визначення макро- та мікроекономічних умов здійснення ЗЕД; розробка стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок; діагностику потенціалу ЗЕД підприємства; розробка напрямів здійснення зовнішньоекономічної діяльності; реалізація обраних зовнішньоекономічних напрямів; оцінка ефективності

зовнішньоекономічної діяльності; регулювання якості реалізації зовнішньоекономічних напрямів.

11. Основними проблемами експортної діяльності виноробних підприємств є: конкуренція з іноземними підприємствами, що виробляють аналогічну продукцію; міждержавне регулювання зовнішньоекономічної діяльності у вигляді квотування поставок, антидемпінгового законодавства, протекціоністського митного та податкового законодавства різних країн; значна небезпека втрати партій виноробної продукції внаслідок природних та транспортних катастроф у зв'язку зі збільшенням відстані транспортних перевезень; невиконання іноземним партнером своїх зобов'язань у зв'язку з політичними змінами в його країні. Тому ці обставини викликають необхідність розробки ефективних методів удосконалення управління експортною діяльністю виноробного підприємства.

12. Було запропоновано систему ціноутворення, що значно знижує ризики, пов'язані зі зміною валютного курсу, що забезпечує фінансову стабільність та стійкість підприємства. Система знижок для клієнтів стимулює їх до вчасного розрахунку чи передплаті. Підставивши в нашу модель значення прогнозованого прибутку від експортних операцій за 2018 рік, а також середню кількість контрактів за 2014-2017 рр, припустивши, що в 2018 році вона буде не меншою за середню кількість за останні роки з урахуванням оптимістичних та песимістичних даних (показника кризового року) ми отримаємо: для песимістичного прогнозу візьмемо прогнозований прибуток від експортних операцій та середню кількість контрактів за 5 останніх років, включаю до кризові, кризові та після кризові періоди індекс зміни ефективності зовнішньоекономічної діяльності складе 0,215, для оптимістичного прогнозу візьмемо прогнозований прибуток від експортних операцій та середню кількість контрактів за 3 останні роки, отримаємо індекс зміни ефективності зовнішньоекономічної діяльності складе 1,378, що відображає значне поліпшення ЗЕД підприємства.

13. Для ефективної зовнішньоекономічної діяльності ТОВ «Вінфорт» планова кількість контрактів повинна складати не менше 252 шт, значення нижче 252 шт буде погіршувати ефективність зовнішньоекономічної діяльності, значення вище – значно підвищувати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсава, Л. О. Формування глобального продовольчого ринку / О. Абсава // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 122.
2. Барінов В.А. Зовнішньоекономічна діяльність / В.А. Барінов. - М.: Форум, 2009. - 192 с.
3. Бубенко, С.П., 2002. Організаційно-економічний механізм експортної діяльності підприємства. Фінанси України, 10 (83), с. 75-80.
4. Буковинський А.Є. Теорія міжнародної торгівлі / Буковинський А.Є. - М.: Справа, 2002. - 327с.
5. Булатова А.С. Економіка / А.С. Булатова. – К.: МОЛОДЬ, 2012. – 600 с.
6. Бункіна М.К. Національна економіка: [навч. посібник] / Бункіна М.К. - М.: Справа, 2003. - 452 с.
7. Бутинець Ф.Ф. Загальні засади експортно-імпоротної діяльності // Облік і аналіз в ЗЕД: Підручник. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Житомир: ПП Рута, 2001. – 542с.
8. Бутинець Ф.Ф. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності. Підручник для студентів Вищих Навчальних Закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит». - Житомир: ПП «Рута», 2001. - 544 с
9. Власюк О.С. Зовнішня торгівля України: стан та прогноз / Власюк О.С. , Ямпільський І.Л. - К.: НІСД, 2004. - 63 с.
10. Грачов Ю.М. Зовнішньоекономічна діяльність. Організація і техніка зовнішньоторговельних операцій / Грачов Ю.Н. - М.: ЗАТ «Бізнес-школа« Інтел-Синтез », 2000. - 544 с.
11. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник / О.П. Гребельник. - 3-тє вид., Перероб. та допов. - Центр навч. л-ри, 2008. - 432 с.
12. Дахно І. І. Міжнародна торгівля: Навч. посіб. / Дахно І.І. - К.: МАУП, 2003. – 296 с.

13. Дем'яненко А. Г. Формирование модели комплексного анализа эффективности внешнеэкономической деятельности предприятия / А. Г. Дем'яненко // Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 2.
14. Джуровіч Р. Посібник з укладання зовнішньоторговельніх Контрактів. – М.: Юридична література, 1992 - 416 с.
15. Довідник ЗЕДівця. - 2-е вид., Перероб. і допов. - Х.: Фактор, 2008. - 656 с.
16. Крупний імпортер вин «Вінфорт» купив Одеський завод шампанських вин [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/323906/krupnyj-importer-vyn-vynfort-kupyv-odeskyj-zavod-shampanskyh-vyn>
17. Експортні та імпорتنі товари - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php.title/>
18. [Електронний ресурс] – [Одеса, 1999]. Режим доступу: <http://vinfort.com/>
19. Єресько І. Г. Ресурсний потенціал: сутність і напрямки розвитку / Г. Єресько // Економіка і регіон. – 2006. – № 4 (11). – С. 65-69.
20. Закон України "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції" від 17.07.1997 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/468/97-%D0%B2%D1%80>
21. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" // Зовнішньоекономічна діяльність: збірник нормативних АКТІВ. - К.: Торговий дім, 1992. - с. 3-34.
22. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991р. № 959-ХІІ, зі змінами та доповненнями № 959 / Верховна Рада України. - К. - 1 991.
23. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.91 р № 959 / Верховна Рада України. - К. - 1 991.
24. Зборовська Ю.Л. Підвищення конкурентоспроможності продукції – важлива умова нарощування експортного потенціалу АПК України. Зовнішня торгівля: право та економіка, 4(33), 2007. - с. 137-140.

25. Зінь Е.А., Дука Н.С. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Підручник для ВНЗ / Ред. Зінь Е. А. - К: Кондор, 2009. - 432 с.
26. Зовнішньоекономічні операції і контракти: навч. посіб. / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Карп'як та ін. - К., 2004. - 608 с.
27. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / М.І. Дідківській. - К.: Знання, 2006. - 462 с.
28. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Підручник для вузів / [Багрова І.В., Редіна Н.І., Власюк В.Є., Гетьман О.О.] ; за ред. проф. І.В. Багрової. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 580 с.
29. Зовнішньоекономічні операції і контракти / [Козик В.В., Панкова Л.А., Карп'як Я.С. та інші] ; навч. посібник. – [2-ге вид., перероб. і доп]. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 608 с.
30. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Підручник для вузів [під ред. Л.Є. Стровський]. - 3-е изд., Перераб. і доп. - М: ЮНИТИ, 2003. - 847 с. Ганін В.І. Основи теорії економічного аналізу / В.І. Ганін. – Х.: Самміт, 2015. – 105 с.
31. Міхасюк І. Державне регулювання економіки / І.Міхасюк, А.Мельник, М.Крупка. - Львів: "Українські технології", 1999. - 640с.
32. Іващук С.П., 2011. Експортний потенціал як ключовий фактор сучасної інтеграційної стратегії України. Економічні науки. «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. 8 (29), с. 186-200.
33. Ільницький В. М. Зовнішньоекономічна діяльність / Ільницький В. М., Томільцев І. М., Голодець І. В. - К., 1998. - 37 с.
34. Кузнєцова Н.В. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні [практ. посібник] / Кузнєцова Н.В. - К. : СПЛАЙН, 1998. - 220 с.
35. Митний кодекс України від 11.07.2002 р № 92 / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К. : І парла. вид-во, 2001. - 207 с.
36. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: [підручник] / Новицький В.Є. - К. : КНЕУ, 2003. - 948 с, 254 с.

37. Основи зовнішньоекономічної діяльності : термінол. слов. : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Н. С. Дука; ред.: Е. А. Зінь; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. - Рівне : НУВГП, 2011. - 471 с.
38. Основи зовнішньоекономічної діяльності: теоретичні основи и Прикладні аспекти: навч.-метод. посіб. / Н.Г. Георгіаді, С.В. Князь, Х.С. Передало, Р.З. Берлінг. - Л.: Інтеллект-Захід, 2006. - 260 с.
39. Офіційний курс долара 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/currency/nbu/usd/2017-12-01/>
40. Пазуха М.Д. Зовнішньоекономічна діяльність / М.Д. Пазуха. - К.: Центр навч. л-ри, 2008. - 230 с.
41. Рамусь І. П. Митно-тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / Рамусь І. П. - К., 1996. - 57 с.
42. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дахно І. І., Барановська В. М., Бовтрук Ю. А. та ін.; За ред. І. І. Дахна - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 472 с.
43. Смітєнка Б.М. Зовнішньоекономічна діяльність: підручник / Б.М. Смітєнка, В.К. Поспєлов. - 6-е изд. - М.: Academia, 2009. - 304 с.
44. Сміяна Л.С. Правові основи зовнішньоекономічної діяльності / Л.С. Сміяна. - К.: КНТ, 2008. - 416 с.
45. Степаненко О.І. Оцінка ризику партнерських отношений за експортно-імпорнтнімі операціями // Економіка: проблеми Теорії та практики: Зб. наук. праць. - Вип. 194: В 5 т. Том III. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. - С. 648 - 653. - 0,2 др. Арк.
46. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: [Навч.посібник] / Стеченко Д.М. - К.: МАУП, 2000. - 176 с.
47. Херіс Г.С. Міжнародні фінанси / Херіс Г.С. Дж. Менвілл; [Пер. з англ.] - М.: інформ.-іздат. будинок "Філінг", 1999. - 296 с.
48. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій / О. М. Виннік. - К.: Атіка, 2004. - 560 с.

- 49.Шишки Р.Б. Митне право України / Шишки Р.Б. - Харків: Національний ун-т внутр.справ, 2001. - 180 с.
- 50.Школа І.М. Міжнародні економічні відносини / Школа І.М. В.М.Козменко - Чернівці: «Рута», 1996. - 620 с., 94 с.